PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

# MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA ERTAKLAR ORQALI TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH

**Turdimuratova Zulfiya Baymuratovna**
turdimuratovazulfiya@gmail.com
+998950330383
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20249792

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkurni rivojlantirishda ertaklarning pedagogik va psixologik ahamiyati tahlil qilinadi. Ertaklarning bolalar nutqi, tasavvuri, mantiqiy fikrlashi, ijodiy tafakkuri va axloqiy qarashlarini shakllantirishdagi o‘rni ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, maktabgacha ta’lim jarayonida xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalanishning samarali metodlari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot davomida pedagogik kuzatish, qiyosiy tahlil va ilmiy adabiyotlarni o‘rganish metodlaridan foydalanilgan. Natijalar ertaklarning bolalarda mustaqil fikrlash, voqealarni tahlil qilish va obrazli tafakkurni rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.
**Kalit so‘zlar:** Maktabgacha ta’lim, ertak, tafakkur, bolalar psixologiyasi, ijodiy fikrlash, nutq rivoji, xalq og‘zaki ijodi, pedagogik texnologiyalar, mantiqiy tafakkur, tarbiya.

**Аннотация:** В данной статье анализируется педагогическое и психологическое значение сказок в развитии мышления у детей дошкольного возраста. На основе научных источников освещается роль сказок в формировании речи детей, воображения, логического мышления, творческого мышления и нравственных взглядов. Также рассматриваются эффективные методы использования образцов устного народного творчества в процессе дошкольного образования. В ходе исследования были использованы методы педагогического наблюдения, сравнительного анализа и изучения научной литературы. Результаты подтверждают, что сказки оказывают положительное влияние на развитие у детей самостоятельного мышления, умения анализировать события и образного мышления.
**Ключевые слова:** дошкольное образование, сказка, мышление, детская психология, творческое мышление, развитие речи, устное народное творчество, педагогические технологии, логическое мышление, воспитание.

**Abstract:** This article analyzes the pedagogical and psychological significance of fairy tales in the development of thinking skills in preschool children. Based on scientific sources, the role of fairy tales in shaping children’s speech, imagination, logical thinking, creative thinking, and moral views is highlighted. In addition, effective methods of using samples of folklore in the preschool education process are considered. During the research, methods such as pedagogical observation, comparative analysis, and the study of scientific literature were used. The results confirm that fairy tales have a positive impact on the development of independent thinking, event analysis, and figurative thinking in children.
**Keywords:** preschool education, fairy tale, thinking, child psychology, creative thinking, speech development, folklore, pedagogical technologies, logical thinking, upbringing.

## Kirish

Maktabgacha yosh davri inson tafakkurining shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Psixologlarning ta’kidlashicha, bolaning intellektual rivojlanishi aynan 3–7 yosh oralig‘ida faol kechadi [1]. Shu sababli ushbu davrda bolalarning fikrlash faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik vositalardan samarali foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ertaklar ana

shunday vositalardan biri bo‘lib, ular bolalarda obrazli tafakkur, tasavvur, nutq va axloqiy qarashlarni rivojlantirish imkonini beradi.

Xalq ertaklari asrlar davomida tarbiyaviy vosita sifatida shakllanib kelgan. Ertaklarda ezgulik va yovuzlik, mehnatsevarlik va dangasalik, halollik va yolg‘onchilik kabi qarama-qarshi tushunchalar obrazlar orqali ifodalanadi [2]. Bu esa bolalarning voqealarni tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimida ertaklardan foydalanish bolalarning emotsional-intellektual rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Bugungi kunda UNESCO va UNICEF tashkilotlari tomonidan ham bolalarda kitobxonlik va hikoya tinglash madaniyatini rivojlantirish muhim omil sifatida e’tirof etilmoqda [3]. Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, ertak va hikoyalarni muntazam tinglaydigan bolalarda nutq boyligi va mantiqiy tafakkur darajasi yuqori bo‘ladi [4].

Maqolaning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarda ertaklar orqali tafakkurni rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslarini tahlil qilishdan iborat.

**Metodologiya**

Tadqiqot davomida pedagogik kuzatish, qiyosiy tahlil, psixologik-pedagogik adabiyotlarni o‘rganish hamda umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijalari tahlil qilindi.

Metodologik asos sifatida L.S. Vigotskiy, J. Piaje, K.D. Ushinskiy va A.V. Zaporojetslarning bolalar tafakkuri hamda nutq rivoji haqidagi nazariyalari olindi [5]. Ushbu olimlarning tadqiqotlarida bolaning tafakkuri ijtimoiy muhit va muloqot orqali shakllanishi ilmiy asoslangan.

Ertaklarning bolalar tafakkuriga ta’sirini aniqlashda quyidagi mezonlarga e’tibor qaratildi:

- bolalarning voqealarni qayta hikoya qilish qobiliyati;
- sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushunishi;
- obrazlarni taqqoslash va tahlil qilish ko‘nikmasi;
- mustaqil fikr bildirish darajasi;
- lug‘at boyligi va nutq faolligi.

Tahlil jarayonida xalq ertaklari, adabiy ertaklar va zamonaviy pedagogik materiallardan foydalanildi.

**Natijalar**

Tadqiqotlar ertaklarning maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita ekanligini ko‘rsatdi. Psixologik kuzatishlar natijasida ertak tinglagan bolalarda obrazli fikrlash va voqealarni ketma-ket tahlil qilish ko‘nikmalari shakllanishi aniqlandi [6].

Jahon tajribasida Finlandiya, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi davlatlarda ertak va hikoyalar asosidagi ta’lim metodlari keng qo‘llaniladi [7]. Ushbu mamlakatlarda maktabgacha ta’lim dasturlarida ertak o‘qish va muhokama qilish alohida faoliyat turi sifatida tashkil etilgan.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ertaklarni muntazam tinglagan bolalarning lug‘at boyligi boshqa bolalarga nisbatan yuqoriroq bo‘ladi [8]. Ayniqsa, dialoglarga boy ertaklar bolalarda muloqot madaniyatini shakllantiradi. Shu bilan birga, ertak qahramonlarining xatti-harakatlarini baholash orqali bolalarda tanqidiy fikrlash elementlari paydo bo‘ladi.

Ertaklar bolalarning emotsional holatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Psixolog Bruno Bettelheimning fikriga ko‘ra, ertaklar bolalarning ichki qo‘rquv va hissiy kechinmalarini yengishga yordam beradi [9]. Bu jarayon bolaning ruhiy barqarorligi va ijtimoiy moslashuviga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ertak asosida tashkil etilgan dramatizatsiya mashg‘ulotlari bolalarning ijodiy tafakkurini rivojlantiradi. Rolga kirish, qahramon obrazini ifodalash va voqealarni sahnalashtirish bolaning fantaziyasi hamda kommunikativ kompetensiyasini oshiradi [10]

**Tahlil va muhokama**

Maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkurning shakllanish jarayoni murakkab psixologik-pedagogik hodisa hisoblanadi. Ushbu davrda bolaning atrof-muhitni idrok etishi, voqealarni tushunishi, mantiqiy bog‘lanishlarni anglay boshlashi va tasavvurining rivojlanishi faol kechadi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tizimida bolalar tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiluvchi vositalardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shunday vositalardan biri ertaklardir. Ertaklar nafaqat badiiy-estetik tarbiya vositasi, balki bolaning aqliy rivojlanishiga ta’sir etuvchi pedagogik omil sifatida ham e’tirof etiladi [1].

Psixologik tadqiqotlarga ko‘ra, maktabgacha yoshdagi bolalar abstrakt tushunchalarga qaraganda obrazli fikrlashni tezroq qabul qiladilar [2]. Ertaklarda esa obrazlilik, ramziylik va syujetning emotsional ta’sir kuchi yuqori bo‘ladi. Natijada bola voqealarni tasavvur qilish orqali tafakkur jarayonini faollashtiradi. Masalan, hayvonlar ishtirokidagi ertaklar bolalarda insoniy sifatlarni obrazlar orqali tushunishga yordam beradi. Tulkining ayyorligi, bo‘rining qo‘polligi yoki quyonning qo‘rqoqligi kabi xarakterlar orqali bola yaxshi va yomon xulq-atvorni farqlashni o‘rganadi. Bu esa bolalarda axloqiy tafakkurning shakllanishiga zamin yaratadi [3].

J. Piaje maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkur asosan intuitiv va obrazli xarakterga ega ekanligini ta’kidlagan [4]. Unga ko‘ra, bolaning fikrlashi predmet va obrazlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Ertaklar aynan shu xususiyatga mos kelgani sababli bolalar tomonidan tez qabul qilinadi. Bola ertakni tinglash davomida voqealarni o‘z tasavvurida jonlantiradi, qahramonlarning harakatlarini tahlil qiladi va ular orasidagi bog‘lanishlarni tushunishga harakat qiladi. Shu tariqa tafakkurning dastlabki tahliliy elementlari shakllanadi.

L.S. Vigotskiy bolaning rivojlanishi ijtimoiy muhit va kattalar bilan hamkorlikdagi faoliyat orqali amalga oshishini asoslab bergan [5]. Ertak o‘qish jarayonida tarbiyachi yoki ota-onaning faol ishtiroki bolaning fikrlash faoliyatini rag‘batlantiradi. Masalan, “Nima uchun qahramon shunday yo‘l tutdi?”, “Agar sen uning o‘rnida bo‘lsang nima qilarding?” kabi savollar bolaning mustaqil fikrlashiga yordam beradi. Bu jarayon “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasining amaliy ifodasi bo‘lib, bola kattalar yordamida murakkabroq fikrlash operatsiyalarini bajarishga o‘rganadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ertaklarni muntazam tinglaydigan bolalarda nutq rivoji tezroq shakllanadi [6]. Nutq va tafakkur bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan psixik jarayonlardir. Bola ertak orqali yangi so‘zlarni eslab qoladi, gap tuzish ko‘nikmasini rivojlantiradi va fikrini izchil ifodalashni o‘rganadi. Ayniqsa, xalq ertaklarida uchraydigan takroriy iboralar va ritmik tuzilmalar bolalarda eslab qolish va qayta hikoya qilish malakasini kuchaytiradi. Masalan, “Bor ekan-u yo‘q ekan” kabi kirish iboralari bolaning eshitish xotirasini mustahkamlaydi hamda ertak strukturasini tushunishga yordam beradi.

Ertaklarning tafakkur rivojiga ta’siri faqat nutq bilan cheklanmaydi. Ular bolalarning sabab-oqibat munosabatlarini tushunish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Har bir ertak syujeti muayyan mantiqiy ketma-ketlik asosida quriladi. Qahramonning xatti-harakati ma’lum oqibatlarga olib keladi. Masalan, mehnatsevar qahramon muvaffaqiyatga erishadi, dangasa yoki yolg‘onchi qahramon esa jazolanadi. Bola ushbu bog‘lanishlarni kuzatish orqali voqealarni tahlil qilishni va xulosa chiqarishni o‘rganadi [7]. Bu esa keyinchalik analitik va tanqidiy tafakkurning shakllanishiga xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishda ham ertaklarning o‘rni katta. Ertakdagi fantastik elementlar bolaning fantaziyasini kengaytiradi. Uchadigan gilam, gapiruvchi hayvonlar yoki sehrli buyumlar haqidagi tasvirlar bolani noodatiy fikrlashga undaydi. Psixologlar ijodiy tafakkurning rivoji ko‘p jihatdan bolaning fantaziya olamiga bog‘liq ekanligini qayd etadilar [8]. Shu sababli ertaklar bolaning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim vosita sifatida qaraladi.

Pedagogik amaliyotda ertaklardan foydalanishning turli metodlari mavjud. Jumladan, dramatizatsiya, rolli o‘yinlar, ertakni davom ettirish va sahnalashtirish metodlari bolalarda faol tafakkurni rivojlantiradi. Masalan, ertak qahramonlari rolini ijro etish jarayonida bola qahramon xarakterini tushunishga, uning hissiyotlarini ifodalashga va voqealarni mantiqiy davom ettirishga

harakat qiladi. Bu esa nafaqat tafakkur, balki emotsional intellekt rivojiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi [9].

Dramatizatsiya metodining samaradorligi ko‘plab ilmiy tadqiqotlarda isbotlangan. Tadqiqotlarga ko‘ra, sahnalashtirish mashg‘ulotlarida muntazam qatnashgan bolalarda muloqot madaniyati, nutq faolligi va ijtimoiy moslashuv darajasi yuqori bo‘ladi [10]. Chunki bola rol ijro etish orqali boshqalar bilan hamkorlik qilishni, fikr almashishni va vaziyatni turli nuqtai nazardan ko‘rishni o‘rganadi.

Ertaklar bolalarda hissiy-intellektual rivojlanishga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Bruno Bettelheim ertaklarning bolalar ruhiyatidagi qo‘rquv, xavotir va ichki ziddiyatlarni yengishda muhim rol o‘ynashini ta’kidlagan [11]. Ertak qahramonlari duch keladigan muammolar va ularning yechimi bolaning o‘z hayotidagi hissiy kechinmalarini tushunishiga yordam beradi. Masalan, qorong‘ilikdan qo‘rqadigan bola jasur qahramon haqidagi ertakni tinglash orqali o‘z qo‘rquvini yengishga ruhiy tayyorgarlik hosil qiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ertak terapiyasi texnologiyasidan foydalanish so‘nggi yillarda keng ommalashmoqda. Ushbu metod bolaning psixologik holatini yaxshilash, tajovuzkorlik yoki tortinchoqlik kabi xulqiy muammolarni kamaytirishda qo‘llaniladi. Ertak terapiyasida bola o‘zini qahramon bilan identifikatsiya qiladi va voqealar orqali muammoning ramziy yechimini topishga harakat qiladi [12]. Bu jarayon bolaning refleksiv tafakkurini rivojlantiradi.

Shuningdek, ertaklar orqali bolalarda milliy qadriyatlar va madaniy identifikatsiya shakllanadi. O‘zbek xalq ertaklarida mehnatsevarlik, kattalarga hurmat, mehr-oqibat, saxovat va vatanparvarlik kabi fazilatlar keng targ‘ib qilinadi. Bola ushbu qadriyatlarni ertak qahramonlari orqali qabul qiladi va ularni o‘z xulq-atvoriga singdira boshlaydi [3]. Shu jihatdan ertaklar ma’naviy-axloqiy tarbiya vositasi sifatida ham muhimdir.

Xalq ertaklari bilan bir qatorda zamonaviy adabiy ertaklarning ham bolalar tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyati katta. Zamonaviy ertaklarda ekologiya, do‘stlik, texnologiya va jamiyatdagi munosabatlar kabi dolzarb mavzular yoritiladi. Bu esa bolalarning dunyoqarashini kengaytirishga yordam beradi. Ayniqsa, ekologik ertaklar orqali bolalarda tabiatga ehtiyotkorona munosabat shakllanadi [4].

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi ertaklarni taqdim etish shakllarini ham o‘zgartirmoqda. Audioertaklar, animatsion ertaklar va interaktiv elektron kitoblar bolalarning diqqatini jalb qilish imkoniyatini oshirmoqda. Multimedia vositalari orqali ertak tinglagan bolalarda eshitish va ko‘rish idroki birgalikda faoliyat yuritadi [5]. Natijada axborotni qabul qilish samaradorligi ortadi. Biroq mutaxassislar an’anaviy kitob o‘qishning ahamiyatini ham alohida ta’kidlaydilar. Chunki kitob o‘qish jarayonida bola voqealarni mustaqil tasavvur qiladi, bu esa tafakkurning chuqurroq rivojlanishiga xizmat qiladi.

Pedagogik kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, ertak asosidagi mashg‘ulotlarda bolalar faolroq ishtirok etadilar. Ertak tinglash, savollarga javob berish va voqealarni qayta hikoya qilish bolalarning o‘quv motivatsiyasini oshiradi. Bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini kuchaytiradi. Ayniqsa, interaktiv metodlar bilan boyitilgan ertak mashg‘ulotlari bolaning mustaqil fikrlashi va kommunikativ faolligini rivojlantiradi [6].

Maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkur rivoji individual xususiyatlarga ega bo‘ladi. Shu sababli ertak tanlashda bolaning yoshi, psixologik holati va qiziqishlarini hisobga olish zarur. Juda murakkab syujetli ertaklar bolaning tushunish darajasiga mos kelmasligi mumkin. Aksincha, sodda va obrazlarga boy ertaklar bolaning diqqatini uzoqroq saqlab turadi hamda fikrlash jarayonini faollashtiradi [7].

Shuningdek, ertaklarni o‘qib berish usuli ham muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlarga ko‘ra, ifodali o‘qish va mimika bilan boyitilgan hikoya qilish bolalarda emotsional qiziqishni oshiradi [8]. Tarbiyachining ovoz ohangi, pauza va intonatsiyadan foydalanishi bolaning ertak mazmunini chuqurroq anglashiga yordam beradi.

**Xulosa**

Ertaklar maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkurni rivojlantirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Ular bolalarning obrazli va mantiqiy fikrlashi, nutqi, tasavvuri hamda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotlar ertaklardan muntazam foydalanish bolaning lug‘at boyligi, tahliliy fikrlashi va kommunikativ ko‘nikmalarini oshirishini ko‘rsatmoqda.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ertaklarni interaktiv metodlar bilan uyg‘unlashtirish bolalar rivojiga yanada samarali ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli pedagoglar ertaklardan foydalanishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng qo‘llashi maqsadga muvofiqdir.

**Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati**

1. Piaje J. The Psychology of the Child. — New York: Basic Books, 1969. — 45–67-betlar.
2. Afzalov M. O‘zbek xalq ertaklari. — Toshkent: Fan, 1972. — 12–35-betlar.
3. UNESCO. Early Childhood Care and Education Report. — Paris, 2021. — 18–29-betlar.
4. Snow C. Language Development and Literacy. — Harvard University Press, 2008. — 52–70-betlar.
5. Vigotskiy L.S. Thinking and Speech. — Moscow: Pedagogika, 1982. — 88–120-betlar.
6. Zaporojets A.V. Psychological Development of Preschool Children. — Moscow, 1986. — 73–94-betlar.
7. OECD. Starting Strong: Early Childhood Education and Care. — Paris, 2020. — 40–58-betlar.
8. Elkonin D.B. Child Psychology. — Moscow: Akademiya, 2007. — 101–126-betlar.
9. Bettelheim B. The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales. — New York: Vintage Books, 1976. — 15–39-betlar.
10. Ushinskiy K.D. Selected Pedagogical Works. — Moscow, 1974. — 64–82-betlar.
11. Piaget J. Play, Dreams and Imitation in Childhood. — London: Routledge, 1962. — 98–114-betlar.
12. Leontev A.A. Language and Speech Activity. — Moscow: Nauka, 1969. — 57–79-betlar.